

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

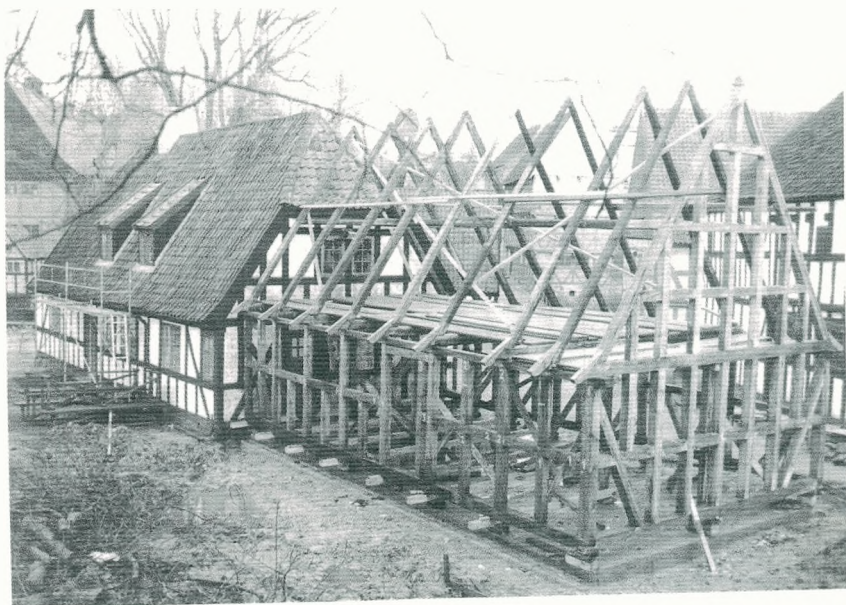
Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Bygninger før i tiden

Brandforsikring og bygningshistorie

Af
Harry Christensen

Arkivernes Informationsserie

Bygninger før i tiden

Brandforsikring og bygningshistorie

Af
Harry Christensen

Statens Arkiver
1996

Omslagsbillede:

Møllergade 60 i Svendborg, »Fichs Gaard«, under genopførelse 1991 i købstadmuseet DEN GAMLE BY i Århus. – Brandtaksationerne har givet oplysninger om husets bygningshistorie og dermed vejledning til rekonstruktion og genopførelse. (Foto: Lars Vester. Litteratur: Fichs Gaard. Svendborghuset i DEN GAMLE BY. Af Bue Beck. I: DEN GAMLE BY. Danmarks Købstadsmuseum 1995).

Redaktion: Dorrit Andersen
© Statens Arkiver og Harry Christensen
Sats og tryk: OAB-Tryk a/s, Odense
ISBN 87-7497-160-3

Indhold

Behov for viden om fortidens bygninger.....	5
Hvad får man at vide om den enkelte bygning?	7
Anvendelse	7
Beliggenhed.....	8
Beskaffenhed	8
Størrelse	10
Indretning.....	10
Hvordan finder man de bygningsbeskrivelser, man har brug for?	12
Identifikation	12
Brandforsikringens system	12
Taksationsprotokollerne	13
Forsikringsprotokollerne	14
Ændring af systemet på landet 1858.....	16
De store selskaber.....	17
Grænseproblemer	18
Købstadbrandforsikringens organisation.....	18
Landbrandforsikringen før 1800	18
Landbrandforsikringen efter 1800	19
Uden for de store selskaber	21
Uforsikrede ejendomme	21
Pionerbrandkasserne.....	21
Konkurrerende selskaber fra 1850	21
Arkiverne, hjælpemidler og supplerende kilder	23
På hvilket arkiv?	23
Særlige hjælpemidler	24
Andre bygningshistoriske kilder.....	24
Ordliste.....	26
Litteratur og lovgivning.....	28
Protokolsystemet i skemaform	30

Behov for viden om fortidens bygninger

Ejer man et gammelt hus – på landet eller i byen, bliver man næsten uundgåeligt nysgerrig efter at vide noget om dets historie. Hvem byggede huset og hvem har ejet det? Hvor gammelt er det, hvordan så det oprindeligt ud, hvilke forandringer er der sket med det gennem tiderne?

Spørgsmålene kan også gå på bygninger, der ikke eksisterer mere. Studerer man fx sin slægts historie, vil en lang række huse eller gårde, der forlængst er brændt eller nedrevet, uvægerligt komme ind i interessefeltet. Til forståelse af forfædrenes materielle kår hører – som noget meget centralt – et kendskab til de boliger, der var rammen om deres liv og arbejde.

I et bredere perspektiv handler bygningsmiljøet om hele landsbyen eller købstaden. Hvor store og gedigent byggede var husene? Hvor mange bygninger hørte der til de enkelte gårde eller ejendomme? Hvilke sociale forhold afsløerer byggeriet? Hvor omfattende var bebyggelsen overhovedet i lokaliteten? I den sidste ende vil det, vi ved – eller kan få at vide – om fortidens bygninger, om den måde, de er bygget på, om deres kvalitet, indretning og udstyr mm., ikke mindst når forholdene studeres over tid, summere sig op til et generelt niveau, hvor det, det handler om, er vores lands almindelige bygningshistorie.

På mange planer stilles der således spørgsmål om de bygninger, danskerne

Et gammelt foto i familiealbummet kan vække interessen for at vide mere om forfædrenes bolig. Her »oldefars hus« i Rønninge på Fyn.

boede og virkede i før i tiden. Meget ved vi naturligvis om fortidens byggeskik i Danmark. Ikke mindst på det generelle plan kan vi trække på en solid sum af viden, som for den største del er tilvejebragt gennem studier af overleverede bygninger. Den viden, vi har, kan imidlertid udbygges på alle niveauer, hvis man inddrager oplysninger fra bevarede arkiver, uanset om bygningerne står endnu eller ikke gør det. Og de fleste af vore forfædres bygninger står ikke mere; om dem er den arkivalske dokumentation alenestående.

Når talen er om arkiver, der fortæller om fortidens bygninger, kommer bygningsbeskrivelserne i brandforsikringens taksationsmateriale uvægerligt ind i billedet. Brandtaksationerne er rigtignok ikke de eneste arkivalske kilder, der giver oplysninger om gamle bygninger – det kommer vi siden tilbage til – men som helhed er de alligevel suverænt de bedste kilder, vi har. Hvor langt de rækker, kommer vi ind på i det følgende, men forklaringen på, at de rummer disse enestående serier af oplysninger, og også på deres begrænsninger, ligger naturligvis i deres funktion som dokumenter i forsikringsvirksomhed.

En forening eller et selskab, der påtager sig at forsikre noget, dvs. garantere for tilvejebringelsen af en tilsvarende værdi, hvis forsikringens genstand skulle gå til, må have dokumentation for værdi og beskaffenhed af det forsikrede. For selskaber, der forsikrede fast ejendom, betød det, at de bygninger, der skulle indtegnes til forsikring, måtte beskrives så grundigt, at fastsættelse af værdi og

eventuel erstatning kunne foretages uden problemer. Det ligger i samme sags natur, at bygningsoplysningerne må anses for at være pålidelige.

Når bygningsbeskrivelserne alligevel ikke altid forekommer særlig udførlige, specielt ikke de ældste af dem, skyldes det – i hvert fald for en stor del – at der var ting, der var givne, og som det derfor var overflødigt at skrive om. I de tidlige beskrivelser markeres husenes længde altid i antal fag, mens fagenes bredde, dvs. afstanden mellem stolperne i bindingsværket, og dermed det samlede længdemål på bygningen så godt som aldrig fremgik. Forklaringen kan være, at fagenes bredde, der vitterligt kunne variere fra egn til egn, ikke desto mindre har været en given størrelse i det lokale område. Antallet og placeringen af vinduer og døre hørte også til disse »selvfølgelige« ting. Højden til taget ligeledes.

Hvad får man at vide om den enkelte bygning?

For at sikre, at de lokale taksationsmænd nu også fik de nødvendige enkeltheder med i beskrivelsen af de bygninger, der blev forsikret, blev der udformet standardregler for, hvilke oplysninger taksationsforretningen skulle indeholde. De blev ændret noget gennem tiden, bygningerne blev bedre og mere komplicerede, så der måtte flere detaljer med. Reglerne blev rigtignok ikke altid fulgt til punkt og prikke, men alligevel skabte de dog en vis ensartethed i beskrivelserne. Det kan virke monotont, hvis man læser flere beskrivelser i rækkefølge, men det gør sammenligninger lettere og sikrere.

Anvendelse

Noget af det første, man får at vide om en bygning, er, hvad den var anvendt til. Om det var til beboelse, stuehuse på landet, til stald, lade, lo eller hvad man

nu kunne bruge længer og udhuse til i det jævne landbrug. De mere specielle anvendelser, landdistrikterne kunne frembyde, var møller, smedjer, skoler, fattighuse, herskabsboliger (herregårde) og kirker. I byerne var oplysningerne fra starten meget knappe; beboelse var for de fleste huse den underforståede benyttelse, men efterhånden blev variationen og spændvidden større. Bygningernes anvendelse som købmandsgårde, gæstgiverier, kramboder, butikker, restaurationer, brænderier, jernstøberier og andre fabrikker afspejler spektret af erhverv i 1800-årenes florissante købstad, men de mere ydmyge bygningsværker i komplekserne glemmes ikke: vognporte, vaskehuse, brændeskure, latriner, plankeværker og stakitter. Alt hvad der kunne brænde og eventuelt skulle erstattes.

3) i Rubriken for den indvendige Indretning skal det beskrives: hvorledes Bygningen er inddelt i Værelser, Kamre, Køkken, Bryggers, Stald, Lo, Lade osv., om der findes Kælder og i saa Fald Størrelsen af det Kladerum, som denne indtager, om der findes Loftsværelser og i bekræftende Fald hvor mange; om der er Loft, i saa Fald over hvilke Rum, om det er gibsset, af Brædder, sammenpløjede eller hvorledes, om der er lagt Gulv, i saa Fald i hvilke Rum, om det er af Brædder, Fliser, Sten osv., om Væggene er malede, tapetjerede eller kalkede, om Skorstenene, Bagerovn, Kølle til Husbrug er opførte af brændte eller raa Sten, Skorstenens indvendige Lysning, Pibernes Højde osv., hvor mange Ræffelovne, Komfurer og Grubefedler, der er medtagne til Forsikring, og deres Værdi, samt hvorledes Bygningerne er vedligeholdte. Hvis Ræffelovne, Komfurer

Afsnit af instruks for sognevurderingsmænd fra 1908.

Beliggenhed

Var der tale om en gård eller en ejendom, der bestod af flere bygninger, hørte de enkelte bygningers beliggenhed i forhold til hinanden og til verdenshjørnerne også til standardoplysningerne. Om en firelænget gård på landet får vi fx at vide, at stuehuset lå i retningen øst-vest nord i gården og udlængerne respektive i øst, vest og syd. Fra midten af 1800-årene suppleres den verbale beskrivelse med skitserede beliggenhedsplaner i forsikringsprotokollerne, hvad man især sætter pris på, når bygningerne lå uregelmæssigt i forhold til hinanden. Tilsyneladende lå gårdenes hovedlænger altid i retning øst-vest eller nord-syd, noget, der måske var afledt af, at stuehuset skulle have gavlen op mod den fremherskende vestenvind.

Sværere er det at forklare, hvorfor gårdene omkring København normalt havde stuehusene i syd, mens de i det meste af det øvrige land lå i nord, hvis man da skal tro en række amtmandsindberetninger fra slutningen af 1700-årene. Om påstanden overhovedet er rigtig, vil le et nærmere studium af brandtaksationsmaterialet formentlig kunne afklare. Også andre egnsbestemte forhold som fx længernes antal og deres eventuelle sammenbygning vil kunne kortlægges gennem materialet.

For byernes vedkommende indgik forholdet til verdenshjørnerne ligeledes i beskrivelserne, men for de mere komplekse ejendomme lader sidehuse, tværhuse, baghuse, garager, skure og hegn sig ikke bare af den grund placere på grunden. Af og til får man at vide, hvordan bygningerne eller nogen af dem stødte

op til eller var sammenbyggede med hinanden, og en særlig hjælp til orienteringen er det naturligvis, hvis man ved, på hvilken nuværende grund ejendommen har ligget, og derfor kan tage udgangspunkt i grundstykkets form og udstrækning.

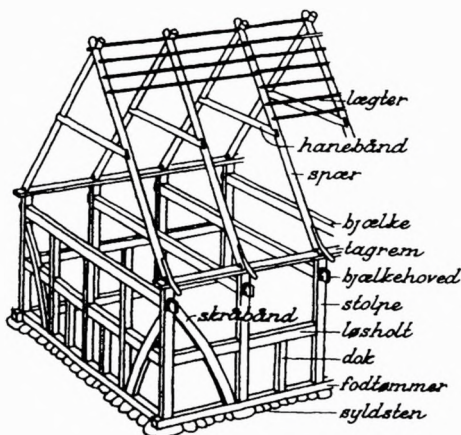
Når det gælder om at bestemme ejendommens indbyrdes beliggenhed i byen, så er det efter 1860'erne, da byerne fik den nuværende matrikulering, normalt uproblematisk, vel at mærke, når matrikelnummeret er kendt. Før den tid er gadenavnet og husenes rækkefølge på den pågældende side af gaden det, man må holde sig til. Husnumrene, der ikke svarer til de nuværende, er sjældent til hjælp. For tiden før 1800 får man end ikke at vide, hvilken side af gaden, bygningen lå på. Taksationsmændene krydsede sig gennem gaden fra en ende af. Først nogle huse på den ene side, så nogle på den anden. Det komplicerer billedet og gør rekonstruktionen til en spændende detektivopgave.

Beskaffenhed

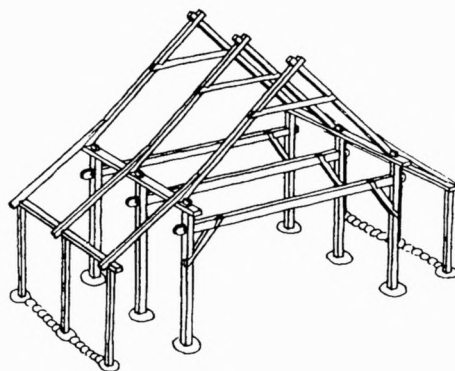
Bygningernes beskaffenhed, dvs. byggemåde, materialer, størrelse etc., var naturligvis det helt centrale i taksationsforretningen, som det også er for os, der vil kigge historisk på husene. Groft taget har der i de godt to hundrede år, vi beskæftiger os med, været tale om to byggemetoder, bindingsværk og grundmur, og lige så groft taget har bindingsværket domineret den første halvdel af perioden og det grundmurede hus den anden.

Den nærmere beskrivelse af bindingsværket går på, hvilken slags tømmer, der

Øverst bindingsværk i almindelig spærtagskonstruktion. Hvis bygningen har udskud, er det sandsynligt, at taget hviler på en planke, en »højrem«, der ligger oven på de bærende stolper. (Tegning, Frode Kirk, Fri-landsmuseet).

var anvendt. Standarden var her, at undertømmeret, de bærende stolper og bjælker, var af eg og overtømmeret, tagværket, af fyr. Eg til begge dele signalerer gedigent byggeri, og med fyr alene var det omvendte tilfældet. En tilsvarende kvalitetsforskel fremgik af udfyldningen af væggene i bindingsværket, om det var gjort ved indmuring af brændte sten eller ved klining med ler. Men i øvrigt får man kun lidt at vide om selve konstruktionen, om stolperne stod på en fodrem eller umiddelbart på syldsten? Om taget var et spærtag eller det på ældre manér var ophængt på en ås understøttet af højstolper eller suler? Med ordet bindingsværk var tilstrækkeligt sagt.

Højremskonstruktion^o

Der er også enkeltheder, som vi finder smukke og pittoreske og endda specielt karakteristiske for bindingsværket, der så godt som aldrig er omtalt i taksationerne. Det er det ekstra tømmer, der i form af skråbånd, løsholter og dokker kunne være indsat i bindingsværkets vægge. Heller ikke fortæller de nøgterne taksationsmænd om de udskæringer, stafferinger eller andre kunstfærdige detaljer, der kan gøre en bygning til en særlig oplevelse. Den særlige værdi, sådanne detaljer forlenede bygningen med, har naturligvis afspejlet sig i vurderingssummen.

Fundamentale bestanddele af bygningen, der gik ud over standardkonstruktionen, måtte dog nødvendigvis nævnes. Ekstra etager, kældre, kviste, svaler (svale-gange), udskud, porte. Med de grundmurede huse fulgte karnapper, altaner, trapper og andre bygningsdele i cement, og på tagene blev efterhånden, også på bindingsværket, strået erstattet af træspån, tegl, tagpap, skifer, cement eller blik.

Bygningskitser i forsikringsprotokol for Malt herred viser fem bebyggelsesfaser på et husmandssted i Tobøl, Føvling sogn, mellem 1861 og 1915. Skitserne viser de enkelte bygningers indbyrdes beliggenhed. Størrelsesforholdene er tilfældige. (Landsarkivet for Nørrejylland).

Fors. Sum.	Bygningsmaade.	Afstand fra hverandre.	Fors. Nr.	Ad stand
200	Gru. Sklad			100
700	Ps.		19	
800	Gru.		a	
600	Ps.			
~~1200~~				
1080	Gru.		19	
1070			19	
1000	Ps.			
800	Ps.			
1700	Gru. Ps. Ps.			200
200	Gru. Ps.		b	
100	Gru. Ps.		a	
~~4400~~				
2350	Gru. Sklad		f.	
2450	Gru. Sklad		f.	
1300	Gru. Sklad		a.	
6100				
udbrændt.				
4100	Gru. Sklad			
4500				
8900				

til stolpe, kan – det ved vi fra bevarede huse – variere ganske meget, oftest vel mellem en meter og tyve og en meter og firs, men det var ikke yderpunkterne. Smalle fag med svært tømmer var et klart statussymbol, og på den anden side kunne fattigdom på træ tvinge stolperne endnu længere fra hinanden, men alligevel har der tænkeligt været egnsbestemte standardbredder på fagene.

Selv om man ikke kender den nøjagtige afstand mellem stolperne, kan man udmærket få interessante oplysninger ud af størrelsesangivelserne. Følger man fx en bestemt gård fra taksation til taksation, noterer sig de ændringer, der blev foretaget ved om- og tilbygninger, efter brande og nedrivninger, og tæller hver gang fag (længde) og alen (bredde), vil man få et konkret billede af gårdens »erhvervsareal« og dermed en anskuelig minihistorie om landbrugets udvikling.

Indretning

Beskrivelsen af bygningernes indretning og udstyr sætter prikken over i'et, men der er stor forskel på udførligheden. Opdelingen i rum kan, i bedste fald, være gengivet så præcist og anskueligt, at man næsten ser det hele for sig: »– indrettet til

Størrelse

Størrelsen på bygningerne var – dengang som nu – en vigtig social indikator. Længde, bredde og fra et tidspunkt også højde til taget var obligatoriske angivelser. For grundmurede huse får vi klare mål i alen eller meter, men for bindingsværkets vedkommende må vi som nævnt oftest nøjes med længden i antal fag. Og et bindingsværksfag, afstanden fra stolpe

beboelse med bræddeloft således, fra nord 3 fag storstue med bræddegulv, 2 fag dagligstue og gæstekammer med bræddegulv, 2 fag gang og gæstekammer med bræddegulv, 3 fag dagligstue og sovekammer med bræddegulv, 4 fag køkken, skorsten, spisekammer og pigekammer, 3 fag gang og folkestue og 4 fag bryggers, bagerovn, skorsten og bagerstue. Overalt fornødne døre og vinduer.« Hvad der var fornødent af dette sidste, får man sjældent at vide.

Man skal lægge mærke til, både hvad der er med, og hvad der ikke er med. Skorstene, kedler, kakkelovne, bilægger-, bager- og andre ovne opregnes altid omhyggeligt. Det var vigtige – og dyre – bygningsmæssige detaljer. Hvis der ikke positivt nævnes nogen skorsten, og det kan man godt komme ud for i 1800-årenes begyndelse, så var der givetvis ingen skorsten, og aftrækket fra ildstedet er klarret på oldgammel manér af en åbning i taget, et lyrehul. Andre milepæle i boligkulturens udvikling kan tidsfæstes på samme måde. Tales der ikke om bræddeloft (eller bare loft), har rummene stået åbne til taget. I beskrivelsen ovenfor kan man se, at der var bræddegulv i det meste af beboelsen, men ikke i køkken, pigekammer, folkestue mm. Her har man højst sandsynligt måttet klare sig med et stampet lergulv.

Nærmere frem mod vor tid kan man fortsat følge indtoget af civilisationens lyksaligheder. Væggene males og tapetseres og forsynes med paneler, når det skal være særlig fint. Lofterne bliver gipsede, og alskens moderne tekniske installationer kommer til. El og vand indlægges, og

ledninger, lampesteder, rør, badekar og WC må særskilt forsikres. I byerne især får man centralvarme, radiatorer og indlagt gas. På landet kan den begyndende mekanisering iagttages med tilkomsten af elektriske motorer, malkemaskiner, pumper og kværne. Det er husene som flest, vi får sådant at vide om. Om de mere usædvanlige bygninger, herregårde, kirker, møller, ting- og arresthuse, rådhusse, fabrikker mv., er oplysningerne endnu mere mangfoldige.

Taksationsprotokollerne fortæller naturligvis også, hvem der ejede bygningen, eventuelt lejede den, og hvad den ansattes til i værdi på taksationstidspunktet. Dette sidste kan ved sammenligning med andre bygninger bruges til at placere bygningen på den lokale sociale skala.

Hvordan finder man de bygningsbeskrivelser, man har brug for?

Identifikation

Helt elementært må man naturligvis kunne identificere den eftersøgte bygning, når man støder på den i arkivmaterialet. Hvis udgangspunktet er en eksisterende bygning eller ejendom, er bygningens eller rettere grundens nuværende matrikelnummer det sikre kendetegn. Med det kan man føre en ejendom tilbage til 1860'erne i byerne og på landet helt til 1844, da systemet blev indført. Før matrikuleringen er det vanskeligere at følge en ejendom bagud i tiden. Med varsomhed kan man have gavn af ældre matrikel- eller (i byerne) grundtakstnumre. En anden mulighed er at følge ejendommen fra ejer til ejer. Gennem de ejerskifter, der kan dokumenteres via skøde- og pantearkivalier, kan man etablere hele ejerlister og derigennem skabe en række brugbare identifikationspunkter.

Man kan også have hjælp af det såkaldte forsikringsnummer, der var obligatorisk for enhver ejendom fra brandforsikringens start. Forsikringsnummeret anførtes ofte i skødet, når ejendommen blev overdraget til en ny ejer, og derigennem får man en sikker indgang til brandforsikringssystemet. Man skal blot være opmærksom på tidspunktet, for forsikringsnummeret var ikke altid det samme. Det blev ændret fra periode til periode, dvs. fra forsikringsprotokol til forsikringsprotokol. Alligevel kan man normalt bruge nummeret til at følge en bygning bag-

ud eller fremad i tid, idet forsikringsprotokollen i reglen henviser til gammelt og ofte også til nyt forsikringsnummer.

Brandforsikringens system

Når man søger efter en bygningens beskrivelse, er det helt fundamentalt, at man kender brandforsikringens arkivalske system. Beskrivelserne er givet i de taksationsforretninger, der blev foretaget, når en forsikring blev tegnet eller ajourført. Nogle steder og til visse tider kaldes det vurderinger i stedet for taksationer, men betydningen er præcis den samme.

For Københavns brandforsikrings vedkommende foreligger disse vurderinger som løse dokumenter eller papirer. De er i hovedsagen ordnet således, at samtlige de vurderinger, der gennem tiden er foretaget på en ejendom, ligger samlet på det nuværende matrikelnummer. Det er noget nær et »ønskesystem«. Man skal blot kende kvarter og matrikelnummer, så får man bygningshistorien forærende på en sølvbakke tilbage til 1731.

Taksationer som løse forretninger findes uden for København kun i nogle få tilfælde, og de er da gerne ordnet efter et topografisk system, herreder, sogne, byer, som ikke i sig selv giver problemer. Brandtaksationer på landet fra før 1800 er den eneste lidt større gruppe, der foreligger på denne måde i arkiverne.

Bortset fra København er den altdominerende hovedmængde af bygningsoplysninger, såvel i byer som på landet,

ejendom, når man kender ejernavn og den omtrentlige beliggenhed, kan derfor gå relativt let for sig, og for de små købstæders vedkommende er en gennemgang af hele byen vel heller ikke uoverkommelig. Da der var forsikringstvung i perioden, ved man, at alle byens bygninger skulle være med i de periodiske taksationer. For tiden før 1800 står taksationsprotokollerne for købstæderne alene, og man er henvist til at søge der. Men fra 1801, på landet fra 1800, har man forsikringsprotokollerne som den sikre og noget nær uomgængelige indgang til taksationsprotokollernes tætpackede informationer.

Forsikringsprotokollerne

Forsikringsprotokollerne gav branddirektørerne en overskuelig oversigt over de forsikrede bygninger og samtidig de uundværlige henvisninger til forretningerne i taksationsprotokollen, og for os, der betragter tingene i historiens bakspejl, har de samme funktion. Protokollerne er bygget konsekvent topografisk op, som regel omfattende et herred eller en købstad, med en underinddeling i sogne og landsbyer, henholdsvis i gader. Hver ejendom har sit særlige afsnit i protokollen, en halv side, en hel side, to eller flere, hvis det er et større kompleks, og her er de relevante og skiftende oplysninger indført for den periode, protokollen dækker. Der er i reglen ikke problemer med at finde en forsikret ejendom i forsikringsprotokollen. Til overflod er enkelte protokoller endda forsynet med et register.

I forsikringsprotokollen får man for hver ejendom et sæt af stamoplysninger,

overvejende af forsikringsteknisk art: forsikringsnummer, forsikringsnummer, risikogruppe, tarifoplysninger, kontingent etc. Hertil hører også antallet af bygninger på ejendommen og deres indbyrdes beliggenhed, som det tidligere er berørt. På landet blev den enkelte forsikringsprotokol brugt meget længe, simpelthen til der ikke var plads til flere nye ejendomme i den. For hver ejendom får man således en oversigt over de ændringer, der var sket over tid. Specielt givende er det at følge en gårds udvidelse med nye bygninger, og det skal også med som et historisk plus, at navnene på dem, der har ejet eller beboet ejendommen i protokolperioden, normalt er anført.

Vigtigst i vores aktuelle situation er imidlertid forsikringsprotokollernes henvisninger til taksationerne – og bygningsbeskrivelserne – i taksationsprotokollerne. Henvisningerne kan være gjort på forskellig måde. I de ældste forsikringsprotokoller, fra omkring 1800 og godt et halvt hundred år frem, henvistes der til den nummerering, taksationerne havde i taksationsprotokollerne. Det kunne være et rent løbenummer eller et toleddet nummer, et såkaldt hoved- og binummer, der nemt findes i den pågældende taksationsprotokol. Senere gik man over til at anføre tidspunktet for taksationen, en kortere overgang blot ved det kvartal, den var foregået i, herefter ved den præcise dato. Kvartalshenvisningen kan være vildledende – 3/4 1887 betyder således tredje (juli) kvartal 1887 – men ellers er oplysningen i den kronologisk førte taksationsprotokol helt uproblematisk.

Vinkel Sogn -

Forsikringsnummer	Sogn, allestedssted og herred	Ejendomsbeskrivelse	Ejere	Specialgjældsregister
	Vinkel - Bye			9100
16-21	Vinkel Præstegård			
Nef: 20	Anden af 1810	88 - 1	af Vinkel, f. 1810	2774
	1810		af 1810	2100
	1810		af 1810	7872
	1810		af 1810	2000
	1810		af 1810	1000
	1810		af 1810	1000
	Sindstærke	269		
	pag: 287-289			
			Friemodt Christensen	
			Søren Kilde	
			Taxationsmed	
88	Anno 1810 den 31 ^{de} juli om nften aarsel forbedring, af indretningen af Præstegården med de almindelige skatte, og af de enkelte skatte i Vinkel, og om nye forslag på grund af Taxation til forbedring af bygningerne i Præstegården. - Vinkel Sogn og Bye.			
	1. Indkomsterne, som forløb under Forretning 16-21, omfatter af forløbet for 2530 ⁰⁰ , bekræftet med laertes			

Øverst udsnit af forsikringsprotokol for Vinkel sogn, der under forsikringsnummer 16-21, Vinkel præstegård, bl.a. oplyser om de skiftende præster i perioden (1800-1849), samt om de numre i taksationsprotokollen, hvorunder de enkelte taksationer skal søges. Den ældste henvisning gælder en taksation fra 1810, der har hovednummer 88 og binummer 1. Under dette nummer findes bygningsbeskrivelsen i taksationsprotokollen (nederste udsnit). (Landsarkivet for Nørrejylland).

En lille, men irriterende detalje skal have et par ord med på vejen. Når man i forsikringsprotokollen kan se, at der er foretaget en taksation, så finder man den normalt i taksationsprotokollen efter den givne henvisning. I de ældste forsikringsprotokoller på landet, dem der er anlagt i 1800, kan man imidlertid løbe ind i et problem. For mange af ejendommene viser det sig nemlig, at henvisningen til den ældste taksation mangler. Forsikringsnummer, ejernavn, gårdens bygningsdele, forsikringsbeløb etc. bevidner, at der er foretaget en taksation, men henvisningen er der altså ikke! Det fører ofte til en desperat og besværlig gennembladrning af taksationsprotokollen, men altid forgæves! De pågældende taksationer står ikke i protokollen. De er nemlig udført før 1800 og har kun eksisteret som løse taksationsforretninger, der som gældende forsikringer i 1800 er blevet indført i den nyanlagte forsikringsprotokol. I nogle tilfælde findes bunken af taksationsforretninger endnu. Er det lige den, man skal bruge, så er man bestemt ikke uheldig!

Den beskrivelse, der her er givet, gælder primært de to store landsdækkende forsikringselskaber, de såkaldte almindelige brandforsikringer for købstæder henholdsvis landbygninger. Men med variationer var systemet i princippet det samme overalt. I Sønderjylland og på Ærø havde man før 1864, både i by og på land, et system, der minder om det, man havde i kongerigets købstæder i samme periode; men man havde ingen matrikelnumre, og protokollerne kaldtes brandkatastre og forsikringsregistre. I mindre

forsikringselskaber kunne indgangen til vurderingsprotokollerne være enklere registre eller indholdsfortegnelser.

Ændring af systemet på landet 1858

Meget vigtigt er det at vide, at systemet under den almindelige brandforsikring for landbygninger deltes i to fra 1858. Branddirektøren skulle herefter selv kun taksere større og specielle bygningsanlæg, mens taksationen af almindelige bønderbygninger blev udført af særlige sognetaksationsmænd, gerne håndværkere, som så indberettede taksationsforrettningens resultat til branddirektøren. Det betød, at branddirektøren i sin forsikringsprotokol havde oversigt over samtlige forsikrede bygninger i sit distrikt, mens de beskrivende taksationer/vurderinger findes enten i branddirektørens vurderingsprotokol (større bygninger) eller i de såkaldte sognetaksations- eller sognevurderingsprotokoller (bøndergårde og lignende).

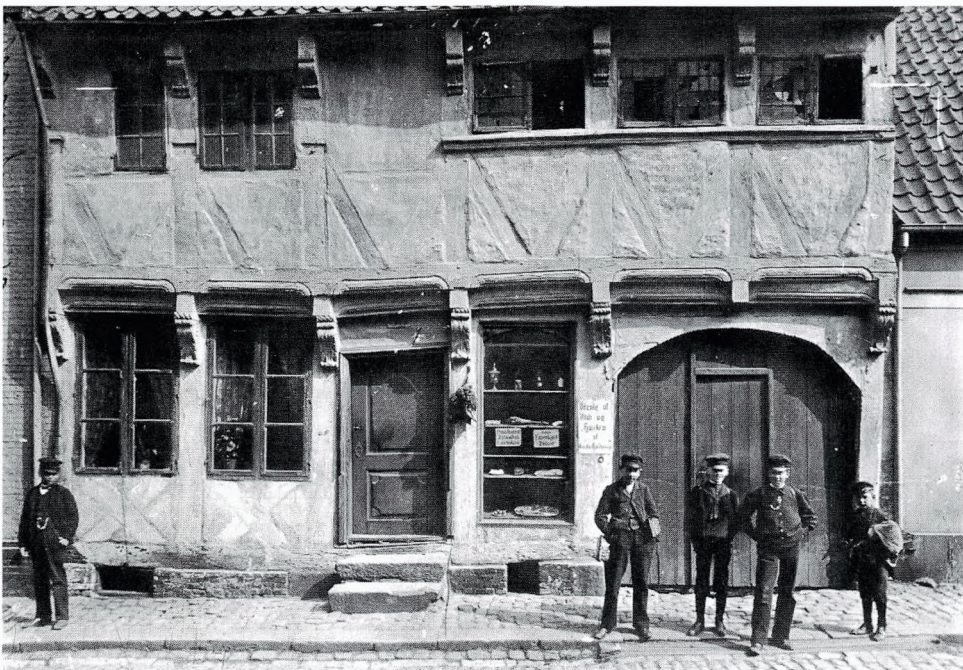
Søgningen efter en bestemt ejendom begynder stadig i forsikringsprotokollen, hvorfra man så får – når man ser godt efter – den henvisning, der fortæller, om taksationen nu er at finde i det ene eller andet protokolsæt. Et AT (amtstaksation) eller BT (branddirektørens taksation), efter 1872 AV eller BV, gerne sat i yderste højre kolonne, henviser til branddirektørens taksations-/vurderingsprotokol, mens ST eller SV henviser til sognevurderingsprotokollerne. Sognevurderingsmændene førte selv en »sogneforsikringsprotokol« eller »assurancefortegnelse«, som man sjældent har gavn af, (jf. skema over protokolsystemet s. 30).

De store selskaber

Det er ikke nok at kende søgeteknikken. Man må også vide, hvor i systemet af brandforsikringsselskaber og -direktora-ter, man kan vente at finde den eftersøg-
te ejendom.

Umiddelbart vil man begynde sin søg-ning inden for de tre store brandforsik-
ringer, Københavns, købstædernes og
landbygningernes, der fra deres start i

1731, 1761 og 1792 havde juridisk eller faktisk monopol på brandforsikring inden for deres respektive områder. I Sønderjylland havde man sit eget, men tilsvarende, obligatoriske forsikringssy-
stem for by og land, der fandt sin form i midten af 1700-årene og varede frem til 1867. Bortset fra det københavnske var forsikringsselskaberne etableret af staten.

Billedet viser et stateligt byhus fra Århus (Mejlgade 30) bygget i kraftigt bindingsværk med profilerede knægte til støtte af den fremkragede overetage. Taksationen fortæller, at bindingsværket er ren eg og med udmurede tavl. Ikke desto mindre var bygningen året efter, at billedet var taget, i 1896, nedrevet og erstattet af en ny. (Foto: Lokalhistorisk Samling, Århus).

Grænseproblemer

Normalt vil der ikke være tvivl om, i hvilket af de pågældende selskaber man skal søge. Men der kan dog være drilagtige problemer i grænseområderne. For Københavns vedkommende skal man således mærke sig, at grænsen mellem Københavns og landbygningernes område gik ved de gamle volde. Dvs. at Københavns forstæder inkl. Vesterbro, Nørrebro og Østerbro, Frederiksberg og Amager længe alene var forsikret under landbygningernes brandforsikring. Først efter 1889 begyndte Københavns brandforsikring at blande sig i forsikringen af bygninger i disse bydele.

Sådanne områder med blandede forsikringer kan man komme ud for omkring de fleste købstæder i landet. Grænsen mellem by og land i denne henseende fulgte ikke nødvendigvis de officielle administrative grænselinier. Det var bebyggelsens karakter af land- eller bybyggeri, der var afgørende. Bygninger, der har ligget på købstadmarken eller på indlemmede arealer, må man være beredt på at eftersøge i begge forsikringsselskaber. I Sønderjylland, der havde sin egen købstad- og landbrandforsikring, får man hertil før 1864 et afgrænsningsproblem i forhold til de såkaldte kongerigske enklaver, der hørte under den almindelige brandforsikring for landbygninger (Ribe branddirektorat).

Købstadbrandforsikringens organisation

For nærmere at vide, i hvilken arkivsammenhæng man skal finde det søgte materiale, må man, specielt for købstad- og landbrandforsikringernes vedkommen-

de, kende noget til forsikringsselskabernes struktur gennem tiden.

I købstæderne var det fra starten i 1761 og frem til 1870'erne magistraten, i praksis oftest byskriveren, der stod for brandforsikringen, og protokollerne befinder sig følgelig primært i de ældre købstads- eller byarkiver, også kaldet rådstuearkiver eller (på Fyn) magistratsarkiver. Da stiftamterne før 1793 og amterne efter den tid havde det overordnede tilsyn med brandforsikringen, kan der også i disse embeders arkiver findes eksemplarer af protokollerne.

I 1872 overgik købstadbrandforsikringen fra byembedsmændene til det private selskab Købstædernes almindelige brandforsikring, i hvis arkiver man herefter må opsøge brandforsikringsmaterialet. Da de enkelte branddirektorer herunder hver omfattede en købstad, er man ikke i tvivl om, hvor man skal søge.

Landbrandforsikringen før 1800

På landet var forholdene noget mere komplicerede. Først må man vide, at landbygninger godt kunne være forsikret før landbrandforsikringens oprettelse i 1792, idet det var muligt at indtegne dem under købstædernes brandforsikring (fra 1761). Det var mest herregårde og møller, der blev forsikret på denne måde. Men man finder dem ikke indført i taksationsprotokollerne fra købstæderne. Det, der er bevaret fra perioden, er som hovedregel at finde i arkiverne fra de myndigheder, der havde det overordnede ansvar for brandforsikringen, nemlig stiftamter og (fra 1787) amter.

I den følgende periode, dvs. i landbrandforsikringens første år, fra 1792 til 1800, var de arkivalske konsekvenser af forsikringens administration nogenlunde de samme. Det var nu retsbetjentene (herredsfogder og birkedommere), der foranstaltede taksationerne udført som andre forretninger på tinge. Når et ønske om forsikring blev fremsat, blev der på tinget udpeget et par mænd, der skulle taksere ejendommen og efter udført arbejde besørge taksationsforretningen tinglæst og dermed gjort retsgyldig. Overansvaret for forsikringens administration lå fortsat hos amtmændene, der fik taksationspapirerne tilsendt fra retsbetjentene. Der kan dog i enkelte tilfælde være spor af taksationerne i retsbetjentarkivet, indført i tingbogen eller i form af genparter, men at gå efter noget her er jagt på overdrevet.

For tiden indtil 1800 var det således stiftamt eller amt, der opsamlede taksationsforretningerne vedrørende landbygninger i deres arkiver. Men – og det er et vigtigt men – da brandforsikringen blev reformeret i 1800 og branddirektorater oprettet over hele landet, blev det amtmændene pålagt at indsende de taksationsforretninger, de lå med, til de nyudnævnte branddirektører, der kun gennem dem kunne danne sig et overblik over, hvilke bygninger, der var forsikret. For den, der søger efter taksationer fra før 1800 er konsekvensen kort sagt den, at de kan ligge enten i branddirektoratsarkiverne eller i amtsarkiverne (tilbageført). Og man kan ikke på forhånd vide hvor. Da materialet imidlertid i begge tilfælde er arkiveret på amtsbasis (og i øvrigt i adskil-

lige amter gået helt til), er eftersøgningen efter det pågældende arkiv overskuelig. Men man må nødvendigvis vide, hvilke amter, der var i Danmark omkring 1800.

Landbrandforsikringen efter 1800

I 1800 blev administrationen af Den almindelige brandforsikring for landet som nævnt stærkt omdannet, og det var der gode grunde til. Det var et stærkt voksende behov for forsikring af landbygninger, der havde ført til oprettelsen af brandforsikringen for landbygninger i 1792, og denne udvikling fortsatte, ikke mindst fordi de mange nyslåede selvejerbønder ville have forsikret deres gårde. Amtmænd og herredsfogder måtte aflastes for det store ekstraarbejde, brandforsikringen gav dem, og det blev gjort ved at overføre ansvar og arbejde til knap tredive branddirektører, der blev udnævnt til det samme. De nye branddirektorater, der dækkede hele landet, udgjorde herefter strukturen i Den almindelige brandforsikring for landbygninger. At finde det rette branddirektoratsarkiv er således en geografisk opgave.

Med nogle få øer som undtagelser, Lolland, Falster, Møn, Langeland, Fanø, Læsø og Anholt, omfattede branddirektoraterne fra starten i 1800 hvert et amt. Ringkøbing amt viste sig med det samme at være for stort i udstrækning og måtte allerede efter to år deles i tre branddirektorater. Men ellers beholdt man direktoraterne uændret i amtsstørrelser indtil 1850'erne, da de næsten alle blev opdelt i flere, almindeligvis 3, 4 eller 5 direktorater. Disse nye direktorater omfattede i reglen et antal hele herreder, men ved de yderligere opde-

Herredsinddeling under Hjørring amts branddirektorat 1800-53

Brandforsikringens protokoller omfattede fra starten hver et herred, så det er vigtigt at vide, hvilket herred man skal søge under. Trap Danmark (5. udgave) eller Atlas over Danmarks administrative inddeling (1984) giver her normalt den nødvendige hjælp, men i enkelte tilfælde fulgte brandforsikringen ikke den officielle herredsinddeling. I Hjørring amt opretholdt brandforsikringen således helt frem til 1853 en middelalderlig inddeling, som man i alle andre henseender havde forladt. Kort: De norrøjske branddirektorater indtil 1872 (1985).

linger, der især fra 1872 blev foretaget, gik grænserne ofte på tværs af herrederne, og det er så sognene, man må følge. Systemet af branddirektorater, der blev opdelt og

igen lagt sammen på nye måder, er vanskeligt at overskue, og det kan her anbefales at gå til de hjælpemidler, de enkelte landsarkiver har udarbejdet.

Uden for de store selskaber

Uforsikrede ejendomme

Man finder ikke altid en eftersøgt bygning forsikret under de store selskaber. En forklaring herpå kan være, at den har været forsikret i et andet selskab, som vi nedenfor skal se. Men den mulighed foreligger også, at den slet ikke har været forsikret. På landet har brandforsikring altid været en frivillig sag, og den forsikringstvung, der var i de øvrige områder (København, købstæder og Sønderjyllands landdistrikter), blev ophævet i 1870'erne. I realiteten har det dog været så som så med frivilligheden, eftersom lån i en uforsikret ejendom normalt ikke har kunnet opnås. Ejendomme uden forsikring har derfor været almindeligst på landet i forsikringens ældste tid, før og omkring 1800, da bønderbygninger var simple og selvbyggede. Efter 1850 har uforsikrede bygninger været forsvindende undtagelser.

Pionerbrandkasserne

Muligheden for forsikring uden for de store selskaber har været forskellige gennem tiderne. Forud for disse selskaber var der i alle landsdele opstået en række private pionerbrandkasser, af hvilke de mest fremtrædende var de såkaldte brand-assurancesocieteter. Her forsikredes alt-overvejende herregårde og gejstlighedens bygninger, men der var også societeter, der var beregnet på forsikring af fæstegårde. Denne tidlige udvikling af brandkasser gik heller ikke byerne forbi. De

fleste af disse forsikringstiltag gik i sig selv efter få år, i og med at de store, almindelige forsikringsselskaber blev dannet, og i de arkiver, de har efterladt sig, gerne opbevaret på landsarkiverne, er der ikke meget at hente, hvad bygningsbeskrivelser angår.

Konkurrerende selskaber fra 1850

Det monopol på forsikring af bygninger, som de store selskaber i realiteten havde haft fra deres start, varede imidlertid ikke evigt. Fra 1850'erne så man, i den fremherskende liberalismes kølvand, en ny bølge af private forsikringsforeninger dukke op. Det skete først ude på landet, én på Læsø var vist den første (1853), og det var længe også på landet, disse konkurrerende selskaber fik betydning. Nogle af dem var små og med kort levetid, mens andre fandt et bredere og mere varigt fodfæste. Til de sidste hørte Brandforsikringen for mindre ejendomsbesiddere i Nørrejylland (1855), Brandforsikringen for landbygninger i Thisted amt (1856), Den nordøstlesvigske og Den nordvestlesvigske brandforsikring (1875/1878), Østifternes brandforsikring (1889), Vermund (1904), Danske grundejeres brandforsikring (1907) og Husmandsbrandkassen (1909). På landsarkiverne er der kun fra Østifternes brandforsikring bevaret arkivalier i et større omfang.

Det korte af det lange er, at man først skal konsultere arkiverne fra de store selskaber. På trods af den stigende konkur-

rence, de blev udsat for frem mod vor tid, holdt de stillingen som de store og dominerende forsikringer. Det er her, den store chance er for at finde en bestemt bygning forsikret, hvis materialet da ikke er gået til, som det desværre er i en del tilfælde. I næste række må man så prøve de andre selskaber, men man skal vide, at der her er forsvundet rigtig meget i tidens løb, og at de bygningsforsikringer, man måtte finde, ikke er så udførlige og systematiske som hos de almindelige brandforsikringselskaber. En undtagelse herfra er dog Østifternes brandforsikring, der på Sjælland, Fyn og øvrige øer blev et reelt alternativ til den almindelige landbrandforsikring.

Balling

Matr.-Nr.	Den Forsikrede.	Naar indteget, Dato.	De forsikrede Bygningers				og Gjenstandes		
			Litr.	Anvendelse.	Fors. Beløb, Kr.	Bygningsmaade.	Dimensioner i Meter lang, dyb, høj	Pris pr. Alen Kt.	Pris pr. Meter Kt.
9 a	Jakob Jacobsen 20. 21-1-99 Sønder Vigevej 244/196	27-2-73	1	Hjælpekald i Væk	3.600	Benslæmning	6,00	15,00	
			2	skald	2.000	do	3,20	14,00	
			3	Hjælpekald i Væk	1.600	do	2,00	16,00	
			4	Hjælpekald i Væk	2.000	Benslæmning	3,00	8,00	
			5	Hjælpekald i Væk	300	Hjælpekald	12,00	17,00	
			6	Hjælpekald i Væk	1.000	do			
		2. 8-1916	7	Hjælpekald i Væk	500	Benslæmning	3,60	7,00	
			8	skald	800	do	2,00	17,00	
			9	Hjælpekald i Væk	11.800	do	2,7	2,7	
		19-9-1917	10	Hjælpekald i Væk	8.000	do	3,6	2,7	
			11	Hjælpekald i Væk	300	do	2,8	2,7	
			12	Hjælpekald i Væk	1.000	do			
			13	Hjælpekald i Væk	500	do			

Udalt. til Vermund 14. 1919.

De private forsikringselskaber gik frisk på strandhugst blandt de store selskabers kunder. I det viste udsnit af forsikringsprotokol for Balling sogn (Viborg amt) ses det i nederste højre hjørne, at den pågældende ejendom blev udsløjet af den alm. brandforsikring og overgik til selskabet »Vermund« (Landsarkivet for Nørrejylland).

Arkiverne, hjælpemidler og supplerende kilder

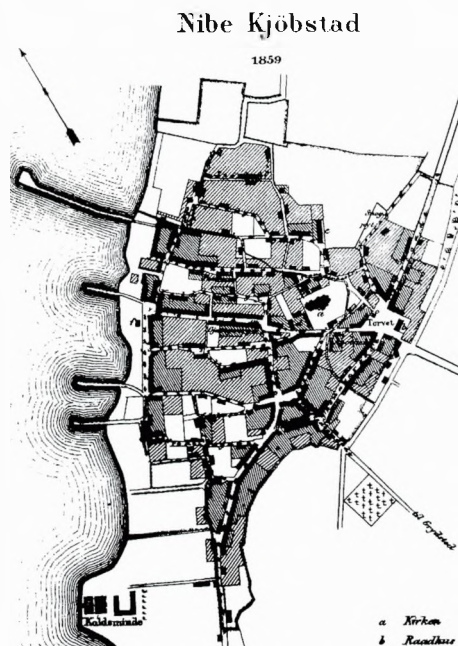
På hvilket arkiv?

Hvor i den danske arkiververden finder man nu de brandforsikringsarkiver, der er talt om ovenfor? Selv om svaret ikke er ganske enkelt, så er det klart, at det er på landsarkiverne, man skal begynde sin søgning. Til de fire landsarkiver er, hvert for deres område, som hovedregel afleveret arkiverne fra de store almindelige brandforsikringer, og her er også de amtsarkiver, rådstue- eller magistratsarkiver, der som nævnt kan indeholde brandforsikringsmateriale fra selskabernes ældste tid, samt de sparsomme arkivalier, der er overleveret fra societeterne i pionertiden. Til landsarkiverne i København og Odense er også arkiverne fra Østifternes brandforsikring afleveret.

Fra tiden før 1872 skulle alt bevaret materiale befinde sig på landsarkiverne. For tiden derefter kan der være undtagelser, først og fremmest fordi forsikringsbranchen blev liberaliseret og de hidtidige, statslige købstad- og landbrandforsikringsselskaber gjort private og dermed fritaget for afleveringspligt til landsarkiverne. Undtagelserne er dog relativt få, men der kan altså ligge materiale både fra den almindelige købstad- og landbrandforsikring og fra mindre brandkasser i

stadsarkiver og lokalarkiver, overvejende fra det lokale område.

En særlig opmærksomhed fortjener brandforsikringsmateriale i Erhvervsarkivet i Århus. Her finder man arkivalierne fra såvel købstad- som landbrandforsikring, hvad Århus og omegn angår. Hertil er også afleveret arkivet fra Danske Grundejeres Brandforsikring. Men hvad man især skal bemærke er, at Erhvervsarkivet har modtaget samlede rækker af forsikringsprotokoller fra de almindelige købstad- og landbrandforsikringsselska-

De relativt detaljerede, om end ikke fejlfrie, bykort, der blev tegnet til Trap Danmarks første udgave (1858-60), giver gode støttepunkter for ejendommernes placering.

ber fra 1872 og frem. Forsikringsprotokollerne stammer fra selskabernes hovedkontorer i København og dækker hele landet. De er noget nær identiske med de ovenfor beskrevne forsikringsprotokoller fra de lokale branddirektører og kan derfor erstatte dem som indgang til taksationsmaterialet, hvis de skulle være gået tabt.

Særlige hjælpemidler

På de enkelte arkiver har man gerne specificerede fortegnelser over det brandforsikringsmateriale, man ligger inde med, så enhver på arkivets læsesal kan overskue det. Hvad angår de sindrige distriktsinddelinger på landet, så fremgår det som regel af fortegnelserne, hvilke sogne eller herreder, det enkelte branddirektorat har omfattet. Der er grund til at gøre opmærksom på, at man på landsarkiverne i København og Viborg har udgivet trykte oversigter over landbrandforsikringens materiale og heri lagt det således til rette, at man kan se, herred for herred, hvilke forsikrings- og taksationsprotokoller, der er bevaret, uafhængigt af det aktuelle tilhørsforhold til branddirektorerne.

For nogle få købstæder er der en særlig hjælp at hente gennem såkaldte jævnføringslister, der er udarbejdet af flittige lokale forskere, og som for hver ejendom anfører de forskellige numre, den har haft gennem tiderne.

Andre bygningshistoriske kilder

I det foregående er det søgt beskrevet, hvad man kan få at vide om fortidens bygninger gennem materialet fra den

regulære brandforsikringsvirksomhed, og hvorledes man finder frem til det materiale, man netop har brug for. Der er et fast grundsystem i forsikringens funktionelle opbygning, og selv om det kan være sløret af reformer og geografiske opdelinger, så lader det sig gøre at gå systematisk til værks ved søgningen. Bygningerne i Danmark har om ikke alle, så dog meget tæt på, været forsikrede, og er der end lakuner i materialet som nævnt, kan man dog om de fleste bygninger i Danmark vente at finde noget.

Naturligvis er der andre arkivalske kilder til bygningernes historie end de regulære taksationer. Af tilsvarende generel karakter er – om end overvejende fra dette århundrede – det vurderingsmateriale, som kredit- og hypotekforeninger har tilvejebragt i forbindelse med deres långivning, og når det gælder ejerforhold til fast ejendom, er skøde- og pantematerialet fra domstolens tinglysningsvirksomhed den primære autoritet.

Også i brandforsikringselskabernes egne arkiver kan man finde supplerende materiale. Hvis en bygning var nedbrændt, bemærkedes det gerne i brandforsikringsprotokollen, og en vurdering af den skete skade er så at finde i en særlig brandskadeprotokol eller i branddirektørens vurderingsprotokol. Endnu mere kan man få at vide om bygningen og dens indretning gennem det brandforhør, der i alle tilfælde skulle afholdes. Om end på dyster baggrund oprulles her i detaljer beboernes gøren og laden i bygningen på tidspunktet for brandens opståen. Et foreløbigt brandforhør blev i perioden 1800-1864 afholdt af branddi-

rektøren og indført i en særlig forhørsprotokol, men retlige brandforhør skulle i alle tilfælde foretages af politimesteren/politiet, i hvis arkiver de normalt kan opspores.

I brandforsikringsarkiverne kan endelig ligge materiale vedrørende den såkaldte bygningsafgift fra midten af 1800-årene indtil ordningens ophævelse i 1904. Det, der her er aktuelt, er de opmålinger, som branddirektøren foretog af lokaler, der blev brugt til erhverv, landbrug og fiskeri dog undtaget. For købstædernes vedkommende findes dette materiale i rådstue-/magistratsarkiverne.

I købstadkommunernes arkiver findes der tilbage fra midten af 1800-årene et noget uensartet materiale, der stammer fra bygningskommissionernes kontrol med overholdelsen af byens byggeved-

tægter. Det kan hertil føjes, at kommunerne i deres aktuelle byggesagsarkiver har materiale, herunder tegninger, om noget nær alle bygninger i kommunen. Disse sager er kun i ringe omfang tilgængelige i de offentlige arkiver, men vil naturligvis få stor værdi for den fremtidige bygningshistoriske forskning. I samme fremadrettede åndedrag kan man nævne det helt moderne edb-register (BBR) over alle landets bygninger og boliger.

Offentlige myndigheder vil helt naturligt ligge inde med sager om deres egne byggerier, og specielt hvad angår statens bygninger er tegninger og sagsmateriale opsamlet såvel i de kongelige bygningsinspektørers arkiver (på landsarkiverne) som i ministerielle arkiver (på Rigsarkivet). Endelig skal der peges på de tegningsarkiver m.m., der til alle arkiver kan være afleveret fra private arkitekter.

Ordliste

Særlige brandtaksationsudtryk

Bindingsværk

konstruktion af sammenføjet tømmer

Bod

butik eller lille bygning

Bollede

(=bullede) beklædt med planker (fx bulhus, bolværk)

Fag

rum mellem to vægstolper i bindingsværk eller mellem to tagspær

Fjel

bræt

Grundmur

mur, der fra grunden er opmuret af mursten

Hat

låg på brændevinskedel

Hængeskur

skur med ophængt halvtag

Innestue

inderstue, storstue

Krambod

varebod, butik

Kølle

muret indretning (ovn) til tørring af malt (ved brændevinsfremstilling)

Loft

etage (fx to loft høj) eller dække over rum (fx bjælkeloft)

Lude

skur bygget op mod husmur

Længde

længe, bygningslænge

Mælkestue

stue til opbevaring af mælk

Mæskekar

redskab til brug ved ølbrygning eller brændevinsfremstilling

Overtømmer

tømmer, der danner tagkonstruktionen i et hus

Pakkammer

pakkerum, oplagsrum, pulterkammer

Pande

bækken eller kedel til brændevinsbrænding

Pertinentier

tilbehør, tilhørende dele

Raling, råling

stuehus, stuelænge

Spejldør

fyldingsdør

Stikskorsten

skorsten, der munder ud i anden skorsten

Støbekar

kar, hvori korn sættes i blød til malt (ved brændevinsfremstilling)

Svale

åben udbygning i reglen i overetage og med tag over

Svaletønde

tønde til afkøling (ved brændevinsfremstilling)

Svine-egæl

svinehus eller -skur på stolper

Taske

udbygning ved gavl, hvorudover husets tag (valmtag) er forlænget

Tavlmur

væg i bindingsværkshus, hvor mellemrummene mellem tømmeret (tavlene) er udmuret med sten

Udskud

udbygning ved sidevæg, hvorudover husets tag er forlænget

Undertømmer

tømmer, der indgår i væggene i bindingsværk

Vedhammer

brænderum eller brændeskur

Vognremise

større skur eller bygning til (heste)vogne

Litteratur og lovgivning

Litteratur i udvalg

Om ældre byggeskik

Gorm Benzon: Gammelt dansk bindingsværk, 1984.

Gorm Benzon: Bindingsværk på Fyn og omliggende øer, 1985.

Gorm Benzon: Bindingsværk i Mellemjylland, 1985.

Gorm Benzon: Bindingsværk i Nørrejylland, 1985.

Gorm Benzon: Bindingsværk i Sønderjylland og Slesvig, 1985.

Gorm Benzon: Bindingsværk på øerne øst for Storebælt, 1985.

Peter Dragsbo: Landbygninger i Esbjerg kommune, 1985.

Harald Engberg og Hans Erling Langkilde: Dansk byggesæt omkring 1792 og 1942, 1942.

Lars Henningsen: Ejendoms historie i Nordslesvig, 1983.

Niels Erik Jensen og Jørgen Ganshorn: Randers bindingsværk. Østjysk byggetradition ca. 1530-1800, 1987.

Grith Lerche: Bøndergårde i Danmark 1789-90, 1987.

Peter Michelsen: Bondehuses alder, 1979.

Bjarne Stoklund: Bondegård og byggeskik før 1850, 1980.

Kai Uldall m.fl.: Frilandsmuseet. Vejleder, 1985.

Om brandforsikring

Alm. Brand af 1792. Branddirektøernes virke gennem tiderne (ved A.C. Thomsen), 1985.

J.O. Bro Jørgensen: Forsikringsvæsenets Historie i Danmark, 1935.

Om broders huus vorder brent. Købstædernes almindelige Brandforsikring gennem to hundrede år (ved Carlo M. Pedersen), (1961).

Jens Christensen: Brandforsikringen gennem 150 Aar, 1942.

J.M. Due Jensen: Jydsk Brandforsikring. Gensidig. 1851-4.august-1951, 1951.

Hans Chr. Johansen: En koncert i udvikling 1942-92: Alm. Brand af 1792. 1992.

Axel Linvald m.fl.: Københavns Brandforsikring 1731-1911, 1913.

Axel Linvald m.fl.: Københavns Brandforsikring 1885-1931, 1931.

Lorentz Petersen: Thisted Amts Landbygningers Brandforsikring 1856-1956, 1956.

Mich. Petersen: Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger 1792-1892, 1892.

Alfred Thomsen: Forsikringsvæsenets historie i Danmark i det 19. århundrede, 1963.

J. Tronier m.fl.: Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger 1792-1917, 1917.

Om brandforsikringsarkiver

Brandforsikringsarkivalier for købstæder og landbygninger indtil ca. 1872 (ved Andreas Jørgensen. Vedr. Sjælland, Møn, Lolland-Falster og Bornholm), 1967.

Harry Christensen: De nørrejske branddirektorater indtil 1872. Oversigt

over arkiverne under Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger, 1985.

Hans Knudsen: Bygningshistoriske Brandforsikringsarkivalier. Fortid og Nutid XVI s.200-211, 1945-46.

Helle Linde: Landbygningernes brandforsikring 1792-1872. Fortid og Nutid XXII s.1-4, 1966.

Louise Skak-Nielsen: Byernes brandtaksationer og deres kildeværdi for genealogisk og lokalhistorisk forskning. Personalhistorisk Tidsskrift 1979, s.163-184.

Lovgivning om brandforsikring

1761 13/1

Brandforsikringsanordning for alle købstæder i Danmark

1776 20/6

Verordnung, wodurch die angeordnete Brandversicherung der Landgebäude auf die Aemter Kiel, Bordesholm, Cronshagen, Neumünster, Cismar, Tremsbüttel, Trittau und Reinbeck, imgleichen auf die Landschaft Norderditmarschen extendiret wird, und diese Landdistricte mit der allgemeinen Brandcasse verbunden werden.

1792 29/2

Brandforsikringsanordning for købstæderne i Danmark

1792 29/2

Brandforsikringsanordning for landet i Danmark

1800 26/3

Forordning angående branddirektører på landet i Danmark

1857 4/3

Lov angående forandringer i brandforsikringsanordningen for landet af 29/2 1792 m.m.

1870 23/4

Lov om den almindelige brandforsikring for landbygninger.

1870 14/5

Lov om brandforsikring af købstadbygninger

1872 9/4

Bekendtgørelse angående vedtagelsen af forskellige bestemmelser for den almindelige brandforsikring for købstadbygninger

1872 25/5

Cirkulære angående kongerigets inddeling i brand-direktorater og angående de beskikkede branddirektører

1889 16/4

Lov om brandforsikringsforeninger for landbygninger

Lovgivning i øvrigt

Samling af Love, Resolutioner m.m. vedkommende de danske Landbygningers Brandforsikring I-VII. Ved H.P. Bærthelsson, 1861-78.

Protokolsystemet i skemaform

Systemet af forsikrings- og taksationsprotokoller under købstads- og landbrandforsikringen

Købstaden			Landet			
Forsikringsprotokoller	Taksationsprotokoller		Taksationsprotokoller		Forsikringsprotokoller	
henviser til taksationsprot. =>					henviser til <= taksationsprot.	
	1761-1771	1761	1761-1792 Løse taksationsforretninger (forsikret under købstadsbrand, bevaret i amtsarkiverne)			
	1771-1781	1771				
	1781-1791	1781				
	1791-1801	1791				
		1792				
			1792-1800 løse taksationsforretninger			
		1800	1800-1858 (protokollerne benyttedes til de var udskrevne)		1800-1858 (protokollerne benyttedes til de var udskrevne)	
1801-1811	1801-1811	1801				
1811-1817	1811-1817	1811				
1817-1827	1817-1827	1817				
1827-1837	1827-1837	1827				
1837-1847	1837-1847	1837				
1847-1857	1847-1857	1847				
1857-1867	1857-1867	1857				
		1858				
		1867				
1867-1877	1867-1877	1867	1858- (branddirektørens) taksations-/vurderingsprotokoller		1858- (branddirektørens) forsikringsprotokoller	
		1877				
1877- (protokollerne benyttedes til de var udskrevne)	1877- (protokollerne benyttedes til de var udskrevne)	1877	1858- sogne-taksations-/vurderingsprotokoller		1858- sogne-forsikringsprotokoller («assurancefortegnelser»)	
			benyttedes til de var udskrevne		benyttedes til de var udskrevne	
			benyttedes til de var udskrevne		benyttedes til de var udskrevne	
			benyttedes til de var udskrevne		benyttedes til de var udskrevne	
			benyttedes til de var udskrevne		benyttedes til de var udskrevne	

Arkivernes Informationsserie

- Finn Andersen:* Selv dødsboer fortæller. Skifteretssager og deres brug. Kr. 25,-
- Harry Christensen:* Bygninger før i tiden. Brandforsikring og bygningshistorie. Kr. 50,-
- Ole Degn:* Alle skrives i mandtal. Folketællinger og deres brug. Kr. 25,-
- Ole Degn:* Kongens told. Toldarkiver og deres brug. Kr. 50,-
- Ole Degn:* De gamle købstæders hukommelse. Rådstuearkiver og deres brug. Kr. 50,-
- N. H. Frandsen:* Foreningshistorie og retsbetjentarkiver. Kr. 25,-
- Margit Mogensen og Erik Nørr:* Menighedsrådene og deres arkiver. Kr. 25,-
- Arne Møller Pedersen:* Brand, vand, mug og grimme dyr. Kr. 25,-
- Sigurd Rambusch:* Vælgere i organisation. Om vælgerforeningshistorie. Kr. 25,-
- Jørgen Nybo Rasmussen:* Kort – om kort og tegninger. Kr. 25,-
- Poul Thestrup:* Mark og skilling, kroner og øre. Pengeenheder, priser og lønninger i Danmark i 350 år (1640-1989). Kr. 25,-
- Poul Thestrup:* Pund og alen. Danske mål- og vægtenheder fra 1683-reformen til i dag. Kr. 25,-
- Henrik Vedel-Smith:* »Til fædernelandets bedre flor«. Det kongelige danske Landhus-holdningsselskab. Kr. 50,-
- Hans H. Worsøe:* Amtmanden var med til det hele. Amsarkiver og deres brug. Kr. 25,-
- Paul G. Ørberg:* Hvad præsten skrev – i kirkebogen. Kirkebøger og deres brug. Kr. 25,-

Serien forhandles af Landsarkivet for Fyn, Jernbanegade 36, 5000 Odense C.
Telefon 66 12 58 85, telefax 66 14 70 71

Arkivernes Informationsserie omfatter en lang række små bøger. De fleste har som hovedformål at give de mange arkivgæster en førstehjælp til studier i dele af de væsentlige arkivsamlinger i Rigsarkivet, de fire landsarkiver og Erhvervsarkivet. Serien giver f.eks. kortfattede oversigter over forskellige arkivgrupper og vejleder i deres forskningsmæssige muligheder.

Alle bind er forsynet med udførlige litteraturhenvisninger til ældre og nyere litteratur om emnerne, så den, der har brug for uddybende oplysninger, hurtigt kan komme videre ved egen hjælp.

DIS-Danmark

1 0 1 1 9 6

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK